

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психологія агресії»
вибіркових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (практична психологія)

за темою: Методи систематичного вивчення агресії

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.2020 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 16.09.2020 № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 18.09.2020 № 5

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол № 9 від 07.09.2020)

Розробники:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук
Філоненко В.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії
фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Експериментальні та неекспериментальні підходи в дослідженнях агресії.
2. Проективні методи.
3. Лабораторні методи вивчення агресії.
4. Вибір методу і підходу для вивчення агресії.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бэррон Р. Агрессия : учеб. Пособие. СПб. : Питер, 2000. – 351 с.
2. Великий В.М. Конфліктологія : навч. посібник Херсон: Вид. Чуєв С.М., 2006. 340 с.

Допоміжна:

1. Бэррон Р., Ричардсон Д. Агрессия : учеб. пособие СПб : Питер, 1997. - 330 с.
2. Петрова А.Б. Психологическая коррекция и профилактика агрессивных форм поведения несовершеннолетних с девиантным поведением : практ. руководство: учеб. пособие М. : Флинта: МПСИ, 2008. - 152 с.
3. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции : учеб. пособие М. : Флинта, 1998.- 96с.

Текст лекції

1. Експериментальні і неекспериментальні підходи до дослідження агресії.

Вивчати агресивну поведінку у людей особливо важко, бо воно саме по собі небезпечно. Дослідники змушені спостерігати і розуміти агресію, не провокуючи при цьому людей заподіювати один одному шкоди. Один з порівняно безпечних способів вивчення агресії полягає в пошуку «природно виникають» випадків агресії і реєстрації подій, супутніх інциденту. Наприклад, дослідник може відправитися по значних місцях, барах, ресторанах, записуючи, хто вів себе агресивно і які агресивні дії здійснював (наприклад, бив посуд, кричав). Схожий метод зводиться до опитування людей, - яким чином, як часто і за яких обставин вони виявляють агресію. При таких НЕ експериментальних і не маніпулятивних підходах дослідник уникає будь-якого прямого втручання або заохочення поведінки, що заподіює шкоду.

Ці методи часто виявлялися корисні і внесли цінний внесок в наше розуміння агресії. Дійсно, в деяких випадках не маніпулятивні процедури - єдино допустимі з міркувань безпеки або етики. Наприклад, спроба виявити характер подій, що призвели до масових заворушень, за необхідності буде заснована здебільшого на повідомленнях з перших, а то і других рук. Аналогічним чином, намагаючись визначити фактори, відповідальні за небезпечні форми звернення батьків з дітьми, дослідник з настільки ж очевидним причин змушений обмежитися збором відомостей про особу батьків, про соціально-економічних умовах, а також про їхній досвід взаємин з власними батьками. У цих та багатьох інших випадках не експериментальні методи були і залишаються дуже корисними.

Незважаючи на чималі гідності таких процедур, їм часто шкодить один головний недолік: отримані з їх допомогою дані нерідко бувають неоднозначними з точки зору виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Інакше кажучи, дослідники, застосовуючи такі методи, часто не можуть встановити, які конкретно чинники визначили, викликали або придушили пряму агресію. Щоб зрозуміти, чому так виходить, розглянемо наступний приклад. Нерідко повідомлялося, що частота випадків міжособистісного насильства підвищена в ситуаціях, коли учасники прийняли великі дози алкоголю. Ці дані зазвичай інтерпретувалися як свідчення того, що сп'яніння «розгальмовує» людей, тим самим збільшуючи ймовірність їх агресії. Хоча такий висновок виглядає цілком правдоподібним, обґрунтувати його важче, ніж здається. Вживання алкоголю часто

супроводжується ще кількома обставинами, якими також можна пояснити спостережувану залежність між агресією і сп'янінням. Наприклад, на підпитку люди стають більш товариськими, в зв'язку, з чим зустрічаються з великою кількістю інших людей, здатних тим чи іншим чином їх спровокувати. Далі, люди, можливо, випивають більше під час спеки. У цьому випадку неприємні зовнішні умови можуть викликати роздратування, тим самим збільшуючи ймовірність агресивної поведінки. Може бути і так, що агресивні люди більше випивають, тобто не алкоголь - причина агресії, а агресивність веде до вживання більшої кількості алкоголю. З урахуванням таких міркувань зв'язок між агресією і вживанням алкоголю представляється проблематичним: чи є відповідальним за почастішання випадків насильства сп'яніння саме по собі або якийсь із згаданих чинників? На основі не експериментальних даних з'ясувати це неможливо.

Здебільшого через подібних труднощів багато психологів вважають за краще використовувати для вивчення агресивної поведінки експериментальний підхід. Вони прагнуть отримати більш певну інформацію за допомогою досліджень, в яких передбачувані чинники агресії змінюються систематично і явно. Інакше, дослідник маніпулює одним або декількома параметрами, які вважаються стимулюючими чи гнітючими пряму агресію, а потім оцінює результати даної процедури. Стимулюючі або пригнічують параметри, які змінював експериментатор, називаються незалежними змінними. Результуюче поведінку, ефект, називається функцією. Наприклад, якщо ми хочемо застосувати експериментальний підхід для вивчення зв'язку агресивної поведінки з сп'янінням, ми будемо варіювати незалежну змінну, даючи одній групі випробовуваних велику дозу алкоголю (наприклад, ром з кока-колою), а іншій групі - кока-колу з запахом рому. Потім ми виміряємо функцію - агресію, фіксуючи такі прояви поведінки, як загрози, поштовхи і удари. Якщо ми виявимо, що люди, які випили коктейль зі справжнім ромом, поведуться агресивніше, ніж ті, хто пив кока-колу з ароматизатором, ми будемо більш-менш упевнені, що причиною такої поведінки був алкоголь. Оскільки всі випробовувані перебувають в однакових соціальних і фізичних умовах, ми не зможемо приписати відмінність в їх поведінці різниці в рівнях соціальної взаємодії або в температурі повітря. Подібним чином, оскільки вживання ними алкоголю контролюється, не можна стверджувати, що через агресивність вони випивали більше.

Хоча експериментальний підхід дозволяє знайти більше впевненості при визначенні причинно-наслідкових зв'язків, спроба дослідити таким способом агресивна поведінка породжує ряд зустрічних питань. Як, зрештою, можна систематично вивчати таку небезпечну форму поведінки, виключивши при цьому найменшу можливість заподіяння психологічного або фізичного шкоди учасникам дослідження? Психологи вирішують цю проблему за допомогою цілого ряду методик, розроблених для дослідження агресії безпечним і одночасно науково строгим способом. Нижче ми розглянемо різні методи, використовувані для вивчення агресивної поведінки. Деякі з них застосовуються виключно в експериментах, інші ж можуть бути використані як в експериментальних, так і в НЕ експериментальних дослідженнях.

1. Архівні дослідження агресії.

У наведеному вище прикладі ми припустили, що можна «запитати» про зв'язок агресії з алкоголем, переглядаючи архівні дані. Архівні дослідження полягають в зборі інформації з публічних джерел. Наприклад, відомості автоінспекції, статистика злочинності та шлюбнорозлучні записи можуть послужити джерелом інформації для вивчення багатьох аспектів соціальної поведінки. У разі агресії дослідники використовують дані про масові заворушення (Anderson, 1989; Baron, Ransberger, 1978; Carlsmith, Anderson, 1979) і відомості ФБР і поліції про насильницькі злочини (Hennigan, Heath, Wharton, DelRosario, Cook, Calder, 1982; Rotton, Frey, 1985) в якості джерела інформації про агресивну поведінку.

Одне з головних достоїнств архівних даних полягає в тому, що вони відносно вільні від внесених дослідником спотворень (Jones, Bogat, 1985). Очевидно, дослідник не в змозі спотворити дані, якщо не він їх збирав і якщо вони спочатку були зібрані для інших цілей. З іншого боку, спотворення можуть виникнути при первісному зборі даних. Наприклад, занижені дані про кількість згвалтувань і побиттів (особливо в сім'ях) створюють проблему для дослідників, що використовують кримінальну статистику як джерело інформації про міжособистісному насильстві (Johnson, 1978). Але найбільша проблема архівних досліджень полягає в тому, що дані спочатку збиралися для інших цілей, тому досліднику буває важко знайти відомості, що безпосередньо стосуються цікавить його проблеми.

Роттон і Фрей (Rotton & Frey, 1985) використовували архівні дані за дворічний період для виявлення впливу погоди і забруднень повітря на насильницькі злочини. Як джерело інформації вони використовували кількість дзвінків в поліцію Дейтона, штат Огайо, з приводу нападів і сімейних скандалів. Їх вимірювання забрудненості повітря базувалися на даних місцевого агентства із захисту навколишнього середовища і враховували концентрації озону, окису вуглецю, двоокису сірки та аерозолів. Національна океанічної-атмосферна адміністрація забезпечила інформацію про погодні умови. Здійснивши складну обробку даних, яка дозволила простежити зміни за деякий час, дослідники виявили зв'язок між рівнем забруднення і дзвінками про сімейні сварки. Однак найкращим чином ці звернення в поліцію передбачалися по температурі повітря: у спекотні дні скарг надходило більше, ніж в прохолодні і морозні. Дослідники також відзначають, що, якщо висока температура передуює дзвінків про сімейні скандали, представляється, що даний погодний фактор цілком може виявитися причиною насильства. Вони, однак, тут же вказують на схильність людей вживати більшу кількість алкоголю в спекотні дні, в зв'язку, з чим агресивна поведінка може пояснюватися підвищеним споживанням алкоголю і подальшим «ефектом похмілля». Проте, прийнятий дослідниками підхід дозволяє з'ясовувати цікаві і важливі наукові питання, абсолютно не втручаючись ні в чию приватне життя. Вони просто «опитують» публічні архіви про цікаві їм обставини і поведінці людей.

2. Вивчення агресивності за допомогою опитувальників (анкети, особистісні тести).

Психологи часто використовують відповіді людей для отримання необхідної інформації. Ці відомості можуть повідомлятися як самим об'єктом дослідження, так і знайомими цієї людини (наприклад, друзями, родичами). Для вимірювання агресивності психологи розробили безліч опитувальників. Деякі з них присвячені загальній агресивності, інші ж призначені для вивчення агресивної поведінки в конкретних ситуаціях. У багатьох випадках опитувальники складено так, щоб випробовувані не знали про зацікавленість дослідника у виявленні їх агресивності. Справді, якщо питати прямо, багато людей посоромляться зізнатися, що брали участь в агресивних діях. Щоб отримати більш достовірну інформацію, дослідникам часто доводиться маскувати спрямованість питань.

Еверілл (Averill, 1982) вказує на переваги опитувальників при вивченні поведінки, неприйнятного або непоощраемого в даній культурі. Злість і агресія - такі феномени, яким не властиво виявлятися на публіці - в цих випадках вони не виражені безпосередньо і відкрито. Інциденти, що лежать в підґрунті гніву і агресії, як правило, ховаються в минулому, в історії взаємин, яка недоступна безпосередньо, тому досліднику не вдається виявити справжні мотиви. Таким чином, стверджує Еверілл, опитування є кращим способом для вивчення поведінки і емоцій, в яких люди, можливо, не хочуть зізнаватися.

Найчастіше психологи помилково вважають, що опитувальники мають на увазі кореляційні або НЕ маніпулятивні методи дослідження. Це не так. Насправді, по крайній мере, в одному з експериментальних лабораторних методів вивчення агресії, для вимірювання досліджуваної функції використовуються опитувальники. Різниця між таким використанням опитувальників і їх застосуванням для вивчення повсякденного або минулого життєвого досвіду полягає в тому, що в разі експерименту опитувальники містять лише питання про реакції випробовуваних на специфічні стомлений чинники, які варіюються експериментатором. Наприклад, Джин (Geen, 1981) використовував оціночні епітети як міру вербальної агресії. Після того як асистент експериментатора розлютив випробовуваних і вони подивилися потім кілька фільмів, їм запропонували оцінити успіхи асистента в рішенні задач. Список прикметників включав «тупий», «безпорадний» і «поспішна». На думку Джина, ніж негативна оцінка, тим більше ворожості вона висловлює.

Анкети.

В анкетах людей запитують про їх власної агресивності і / або про їх безпосередньому досвіді, пов'язаному з агресивною поведінкою інших. Більшість подібних опитувальників призначені для оцінки агресії в конкретних ситуаціях. Наприклад, кілька дослідників створили шкали для виявлення життєвого досвіду, пов'язаного із сексуальною агресією.

Штраус і Штайнметц застосовували анкети у дослідницькій програмі, призначеної для виявлення причин і наслідків насильства в сім'ї (Steinmetz, 1977; Straus, 1979). Їх стандартний опитувальник «Шкала тактики поведінки в конфліктах», складається зі списку наростаючих по агресивності дій. Респонденти вказують ступінь, з якою вони і / або члени їх сім'ї проявляли дану поведінку в стосунках

один з одним за вказаний період часу. Це дозволяє досліднику одночасно визначити агресивність самого респондента і то, в якій мірі він був об'єктом агресивних дій з боку інших людей. Галлі, Денджерінк, Пеппінг і Бергстром (Gully, Dengerink, Pepping & Bergstrom, 1981) використовували версію «Шкали тактики поведінки в конфліктах» в дослідженні впливу сибсов на агресивну поведінку. «Кожного випробуваного попросили записати кількість насильницьких дій, які він або вона спостерігали у батьків між собою, у сибсов між собою, у батьків по відношенню до сібсам, у батьків по відношенню до випробуваним і у сибсов по відношенню до випробуваним». У цьому дослідженні вони використовували також ще одну анкету для оцінки «тенденції випробовуваних до агресії»: у респондентів запитували, як би ті могли реагувати в трьох різних стресових ситуаціях; їх реакції вимірювалися за тією ж шкалою, яка використовується в «Шкалою тактики поведінки в конфліктах». Крім того, їх просили повідомити, як часто вони здійснюють дії, що описуються цією шкалою, при спілкуванні поза своєю сім'єю. Галлі і його колеги виявили, що повідомлення про насильство в сім'ї пов'язані з анкетними повідомленнями про власний агресивний поведінці і що одним з головних провісників насильства у дорослих є їх агресивна взаємодія з сібсами в дитинстві. Дослідники роблять висновок, що переживання насильства в сім'ї може сприяти майбутньої агресивності, зокрема, завдяки можливості тренування такої форми поведінки на сібси. До таких висновків дослідникам дозволили прийти деталізовані опитувальники, в яких питалося про всі аспекти насильства в сім'ї.

Сібс (від англ. Sibs) - термін, що вживається, коли мова йде про дітей з однієї сім'ї; сіб-Лінг (від англ. sibling) - вживається, коли мова йде про одну дитину в сім'ї.

Особистісні шкали. Іноді опитувальники, на відміну від згаданих вище анкет, призначені для вимірювання постійного рівня агресивності. Такі опитувальники є, по суті, різновидом особистісних тестів. У докладному обговоренні ми обмежимося найбільш уживаною мірою агресії і ворожості - тестом ворожості по Бассу та Дарки (BDHI, Buss, Durkee, 1957). Хоча деякі з цих шкал були розроблені для клінічних потреб (тобто для експертизи різних типів злочинців), більшість з них використовувалося в дослідницьких цілях. У цій частині глави ми розглянемо BDHI як приклад розробки опитувальника для вимірювання агресії. Приступаючи до створення інструменту для вимірювання властивостей характеру або поведінки, розробник насамперед підбирає групу питань. У багатьох тестах, дослідники використовують питання з уже існуючих шкал, в інших випадках вони спочатку визначають, що хочуть виміряти, а потім конструюють відповідні питання. Наприклад, для BDHI Басс (Buss, 1961) спочатку провів розмежування між ворожістю і агресією. Ворожість є «реакція відносини ... приховано-вербальна реакція, плюс до негативні почуття (зла воля) і негативна оцінка людей і подій». Якщо ворожі реакції вербалізуються, вони набувають форму принизливих зауважень або негативних висловлювань (наприклад, «я їх ненавиджу»). Басс визначив агресію як «відповідь, що містить стимули, здатні заподіяти шкоду іншій істоті». Подальші відмінності він проводив, пропонуючи виділити підкласи у ворожо-агресивній поведінці. Припущення про необхідність враховувати при вимірі існування декількох різних структур ґрунтувалося на класифікаційної схемою, в якій розрізняються агресія і ворожість, причому агресивна поведінка підрозділяється на пряме і непряме, а також на активне і пасивне.

